

CONTRIBUȚII LA LOCALIZAREA CRUCEBURGULUI ȘI UNELE PROBLEME LEGATE DE EA

de

PAVEL BINDER

Populația românească băștinașă de pe ambele versante ale munților Carpați în epoca premergătoare întemeierii statelor feudale românești independente, a dus o viață de agricultori și crescători de vite. Datorită condițiilor geografice din zona de curbură a Carpaților, pășunile de vârat folosite de păstorii români se găsesc în munții Vrancei și Buzăului. Așezările omenești care foloseau pășunile din acești munți se găsesc în depresiunea Tg. Secuiesc, Țara Birsei și în zona subcarpatică, brăzdată de riurile Teleajen și Buzău ¹. Păstoritul practicat în munți din cele mai vechi timpuri nu se mărginea însă la tipul transhumant; în așezările premontane de pe ambele laturi ale Carpaților creșterea vitelor era strins legată de agricultură ².

După secolul al X-lea dezvoltarea societății românești de pe ambele versante ale Carpaților a dus la apariția unor formațiuni prestatale. La nord de Carpați existența „țărilor“ (Țara Oltului, Țara Birsei), iar la sud de munți prezența unor obști de ocol a satelor moșnenești (Vrancea, valea Buzăului și a Teleajenului) ³ atestă existența unor formațiuni politice românești încă înaintea apariției

¹ Romulus Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964, p. 141—172.

² Ion Donat, *Păstoritul românesc și problemele sale*, în *Studii*, 19, 1966, 2, p. 281—305.

³ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 143—188.

statelor feudale⁴. Majoritatea numelor topice din Țara Birsei datează încă dinaintea pătrunderii feudalismului ungar în aceste regiuni și sînt premergătoare colonizării saxone.

În secvența carpatică dintre Piatra Craiului și Munții Vrancei din timpuri vechi existau două trecători: Pasul Branului și cel al Teleajenului. În aceste sectoare încă din epoca Daciei romane s-au construit drumuri; unul venind din Rucăr atingînd Cumidava (Rîșnov) se îndrepta spre pasul Oituz. Pe valea Teleajenului drumul roman a urcat cel puțin pînă la castrul din Drajna de Sus⁵. Hidronimul Teleajen ne indică faptul că pe valea acestui rîu exista din vremuri vechi un drum de care⁶. Expresia de telegar pînă în ziua de azi se referă la cărauși⁷. În documentele transilvănene toponimul slavo-român de Teleajen a fost tradus în limba maghiară cu termenul de „utas” (vale cu drum). Drumul Teleajenului (via wthas) care duce prin pășunile Buzăului (per campum Bozamezew) și coboară în Țara Românească este pomenit într-un document datat în anul 1528⁸. Drumul din valea Teleajenului urca pînă la obîrșia rîului Buzău și de acolo cobora în Țara Birsei. În secolul al XIII-lea, ca și mai înainte de altfel, drumul cel mai folosit ce lega Transilvania de Dunărea de jos a fost acela care urca pe valea Teleajenului și care stabilea legătura cu rețeaua de drumuri din Țara Birsei prin Prejmer-Sinpetru-Feldioara. Pășunile alpine situate între obîrșia rîurilor Buzău și Teleajen, au fost folosite de țărani și păstori români încă înaintea colonizării cavalerilor teutoni.

Pentru motive de interes strategic-militar și de apărare în fața primejdiei cumane, dar și în scopul expansiunii feudalismului ungar și a catolicismului, în anul 1211 în Țara Birsei au fost așezați cavalerii teutoni⁹. Prin acest eveniment,

⁴ „Altă formație (prestatală, n.n.) după părerea noastră era în regiunea deluroasă și muntoasă a județelor Rîmnicul Sărat, Buzău și Săcuieni”; cf. Constantin C. Giurescu, *Intemeierea Mitropoliei Ungro-Vlachiei*, în *Biserica ortodoxă română*, 87, 1959, 7—10, p. 675.

⁵ *Istoria României*, I, București, 1960, planșa XII.

⁶ Ion Conea, *Profile toponimice prin Carpații meridionali*, în *Probleme de Geografie*, II, București, 1955, p. 152.

⁷ Candid C. Mușlea, *Protopopul Bratu Baiul (1760—1831) și fiul său Nicolae (Conu Baiu)*, în *Țara Birsei*, 7, 1936, p. 231.

⁸ „Utrum quedam via wthas nominata que per campum Bozamezew appellatum Transalpinam vadit...”; cf. *Székely Oklevéltár* (Documente privind istoria secuilor), VIII, Budapesta, 1934, doc. nr. 151, p. 266—269 (mai jos *Szék. Okl.*).

⁹ Ștefan Pascu, în *Istoria României*, II, 1962, p. 80.

care marchează ultima fază în care feudalismul ungar pătrunde pină la Carpați, populația băștinașă ajunge sub stăpînirea acestor feudali¹⁰.

În 1211 pristaldul regelui Andrei al II-lea, Fecate Iuna, introduce cava-lerii teutoni în stăpînirea Țării Birsei¹¹. Cavalerii cruciferi ai spitalului Sf. Maria (Cruciferis de hospitali sanctae Mariae) așează reședința lor la Feldioara, unde construiesc cetatea Marienburg (Castrum Sanctae Mariae), astfel numită după patroana lor. Granița de est a noii posesiuni era apa Prejmerului¹² și această do-nație, după toate probabilitățile, nu cuprindea zona piemontană situată între Timiș și Târlung, unde azi se găsește orașul Săcele¹³. Prin urmare, deși motivul prin-cipal al așezării cavalerilor în Țara Birsei a fost de a apăra țara de cumani (ad munimen regni contra Cumanos), ei n-au primit teritoriul de dincolo de riul Târ-lung, unde se găsea trecătoarea frecventată de această populație năvălitoare. Re-giunea Întorsurii Buzăului, precum și fișia de teren situată pină la malul drept al Târlungului au fost menținute în posesie regală. După anul 1213 se întemeiază primele așezări ale sașilor colonizați în Țara Birsei. Printre acestea era și Prej-merul, unde s-a ridicat o biserică în stil romanic¹⁴ care avea ca hram sfinta cruce (Sancta Crucis)¹⁵.

¹⁰ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 128.

¹¹ *Documente privind istoria României*, Veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania vol. I. (1075—1250), București, 1951, doc. nr. 77, p. 75—76 și p. 369—370 (mai jos DIR, C.) și Franz Zimmermann — Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu, Franz Michaelis, 1892, doc. nr. 19, p. 11—12 (mai jos Ub).

¹² În documentele referitoare la cavalerii teutoni, apa Prejmerului (azi Apa Neagră) este numită Tartilleu, Tartelowe, iar în 1240 satul Prejmer este pome-nit sub forma Tartillieri. După explicația lingvistului Gustav Kisch această formă a hidronimului derivă din vechiul cuvînt francez tortil (a coti) + eau, ouwe (apă, riu); cf. G. Kisch, *Zur Wortforschung* I. Tartlau, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 44, 1921, p. 39—44. Hidro-nimul Tartilleu nu poate fi identic cu Târlungul, deoarece o fișie însemnată de luncă situată pe malul stîng al acestui rîu pină în anul 1848 a aparținut comi-tatului Alba superioară și nu făcea parte din hotarul Prejmerului. De altfel apa Târlungul nu se varsă în Olt, ci în Rîul Negru. Hidronimul Tartilleu probabil se referă la Apa Neagră sau Târlungul mic (Tartelchen), care curge prin Prej-mer și de la care provine și numele german al așezării: Tart(e)l + au, deși apa Târlungul este numită pină azi de sașii prejmereni Tartel, formă care apare și în documente (Tartala, aqua Tharthula).

¹³ În hotărnicia din 1211 se precizează că (hotarul) „merge pină la izvorul aceluiași Prejmer și de la izvorul apei ce se chiamă Timiș...”; cf. DIR, C, veac XI, XII și XIII, vol. I, p. 151.

¹⁴ *Cetatea părănească din Prejmer*, București, Edit. Meridiane, 1964, p. 1.

¹⁵ *Die Heiligen der sächsischen Kirchen vor der Reformation*. în *Korrespondenzblatt*, 45, 1922, 5—7, p. 49 și Walter Horwath, *Die Baugeschichte der sächsischen Kirchenburgen und Kirchen*, în *Das Burzenland*, IV/1, Brașov, 1929, p. 149—150.

În scopul controlului trecătorii Buzăului, pe unde ducea drumul spre părțile transcarpatice stăpînite de cumani, cavalerii teutoni, în al doilea deceniu de la așezarea lor în Țara Birsei, au construit o cetate la cumpăna apelor dintre obîrșia riurilor Buzău și Teleajen, inițial în afara teritoriului posedat de ei. În anul 1222 obțin de la regele Andrei al II-lea un nou act de donație în care se descrie din nou hotarul Țării Birsei, modificîndu-se radical trasarea graniței estice a ținutului stăpînit de cavaleri ¹⁶. „Iar hotarul acestui ținut... urcă pe Olt pînă acolo unde „Tartelowe” se varsă în Olt. Mai adăugăm că le dăruim susnumiților frați și cetatea numită Cruceburg, pe care pomeniții frați o clădiseră „de novo”, împreună cu pășunile din jurul aceleia...” ¹⁷. Această donație privind Cruceburgul a fost întărită și cu un alt act nedatat (probabil din anul 1222), emis de regele Andrei al II-lea ¹⁸.

Localizarea cetății Cruceburg este mult îngreuiată de faptul că în afara unor documente date în jurul anului 1222, acest toponim nu mai apare în documente. O astfel de cetate și toponim azi nu se întîlnesc în perimetrul Țării Birsei.

Totuși tradiția populară din Țara Birsei a păstrat amintirea ei. Țăranii sași din Prejmer și Hărman pînă în zilele noastre numesc comuna Teliu, Kreuzburg, în dialectul săsesc Krotzbrig sau Kretzburg ¹⁹. După prima publicare a documentelor referitoare la cetatea Cruceburg a cavalerilor teutoni ²⁰, au început disputele pentru a localiza această cetate. Prima încercare aparține cărturarului sas

¹⁶ „Meta huius terrae (Burza)... ascendit per Alt usque ubi Tartelowe cadit in Alt. Addidimus etiam postmodum eisdem fratribus conferentes castrum quod Cruceburg nominatur, quod fratres praedicti de novo construxerant, cum pratis circa illud adiacentibus...” cf. Ub, I, doc. nr. 31 din 1222, p. 19.

¹⁷ Editorii documentelor (*DIR*, C, veac XI, XII și XIII, vol. I, p. 183) au tradus cuvîntul „pratis” prin livezi și nu pășune, iar Cruceburgul o identifică cu localitatea Teliu. Expresia latină „de novo construxerant” au redat-o prin „o clădiseră din nou”, deși se poate traduce și prin „o clădiseră de curînd”.

¹⁸ „Ego Andreas dei gratia Ungarie rex notum facio omnibus literas presentes videntibus, quod castrum quod Crucpurg nominatur, quod cruciferi de Borza de novo construxerant, cum pratis circa illud castrum adiacentibus contuli eisdem cruciferis de Borza in perpetuum. Unde districte precipio omnibus, quatenus nullus presumat de cetero dictos cruciferos super dicto castro et pratis prohibere vel molestare” cf. *DIR*, C, veac XI, XII și XIII, vol. I, p. 195 și 378, doc. nr. 139.

¹⁹ W. Horwath, *Die Kreuzburg und der Bosauer Pass*, în *Das Burzenland*, IV/1, Brașov, 1929, p. 47; idem, în *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung*, Berlin, 7, 1943, p. 448 și Otto Mittelstrass, *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1961 (Buchreihe Südost-deutschen Historischen Kommission, Band 6), p. 50.

²⁰ C. Oelich, *Codex diplomaticus Pommeraniae*, Berlin, 1768, p. 102.

Johann Seivert care o situează pe vârful muntelui Timpa, deasupra orașului Brașov²¹. Primul autor care a utilizat tradiția toponimică a sașilor din Prejmer și Hărman a fost brașoveanul Georg Draudt²². Părerea lui a fost preluată de eruditul profesor din Göttingen, A. L. Schlözer²³, după care majoritatea cercetătorilor din trecut, iar unii pînă azi, caută cetatea Cruceburg în jurul comunei Teliu. Walter Horwath a dovedit însă că lingă această așezare nu există nici o cetate de piatră care să se poată identifica cu Cruceburg²⁴. De altfel comuna Teliu — situată inițial într-o vale laterală lingă Budila și nu la gura văii Teliului ca azi — în documentele medievale (din secolele XIII—XV) poartă denumirea de Nyen sau Teliu (după primul ei posesor feudal, greavul Teel din Prejmer), și nu Cruceburg²⁵. Cu toate acestea, valea Teliului de azi, în documentele emise în secolul al XV-lea se numea Valea Crucii (de fapt Valea Cruceburgului, valea în care duce drumul spre Cruceburg)²⁶. După ce populația localității Teliu s-a mutat în această vale, sătenii din Prejmer au transmis numele de Cruceburg și acestei așezări²⁷.

²¹ Johann Seivert, *Vom Ursprunge der Burzenländischen Sachsen oder Deutschen in Siebenbürgen*, în Karl Gottlieb von Windisch, *Ungarisches Magazin*, 4, Pressburg, Löwe, 1787, p. 216.

²² „Dass Krutzburg oder Kreutzburg nicht die Zinne bei Cronstadt seyn könne wie Herr Seivert vermutet, erhellet schon daraus, weil um dieselben keine Wiesen liegen und auch nicht liegen können. Ehemals hielt ichs für wahrscheinlich, dass Türzburg dadurch gemeint sey, nunmehr aber glaube ich, dass solches Nyén (Teliu n.n.) sei, welches nicht weit von untern Bezirk des Burzenlandes liegt und zum Oberalbeneser Komitate gehöret. Die Tartlauer und Honigberger nennen diesen Ort noch heutzutage Kreutzburg (sächsisch Krezbrig) und die da herum befindliche Ebene stimmt mit der Urkunde vollkommen überein“; cf. G. Draudt, *Über den Ursprung der Burzenländer Sachsen oder Deutschen in Siebenbürgen*, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, III, Sibiu, 1793, p. 205.

²³ „Cruceburg... es ist vielmehr Nyén das nicht weit vom untern Bezirk des Burzenlandes liegt, und zum Ober Albeneser Comitatz gehört. Diesen Ort nennen die Tartlauer und Honigberger noch heut zu Tag Kreuzburg, sächsisch Krezbirg“; cf. A. L. Schlözer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Göttingen, 1795, p. 315.

²⁴ W. Horwath, *Die Kreuzburg...*, în *Das Burzenland*, IV/1, p. 47—48; idem, *Wallburgen aus dem Burzenlande*, în *Mitteilungen des Burzenländer Museums*, V, 1944, 1—4, p. 36—37.

²⁵ De ex.: „Nicolaus filius Tyl filii Petri filii Detrici de Nyen“; cf. *Ub*, III, doc. nr. 1503 din 1404, p. 313.

²⁶ „Groscruzbach“, într-o hotărnicie din 1449 a târgului Prejmer; cf. *Urkundenbuch*, V, (întocmit de Gustav Gündisch). Manuscris la Institutul de Istorie din Cluj, doc. nr. 2619.

²⁷ Într-o hotărnicie a Prejmerului din 1466 se menționează nobilii din Budila (Bodola) și Teliu (Keresztfalva = Satul Crucii, o variantă a termenului german Cruceburg); cf. Arhivele Statului Brașov, Privilegii nr. 288; Franz Michaelis, *Die Kreuzburg des Deutschen Ritterordens*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 64, 1941, 1, p. 72.

Tradiția păstorilor români din munții Buzăului a păstrat amintirea mai multor cetăți situate în trecătoarea Tabla Buții. Drumul Tătarilor, după o descriere din secolul al XVIII-lea, trecea prin muntele Cetatea²⁸. Până azi un afluent al Teleajenului, care izvorăște din muntele Tabla Buții, se numește pîrîul Cetății²⁹. În secolul trecut ciobanii români i-au arătat lui Orbán Balázs mai multe ruine, printre care „casele neamțului” și „casele tătarilor”³⁰.

Bazîndu-se pe tradiția păstorilor români, mulți istorici, încă din secolul al XVIII-lea, au localizat Cruceburgul în trecătoarea Tabla Buții, numită înainte Pasul Buzăului. Cărturarul transilvănean Benkő József era de părere că Cetatea Buzăului (Arce Bozzensi) a fost construită de cavaleri³¹. Această părere a fost susținută și de Kővári László³² și Orbán Balázs³³.

Dintre ruinele din zona Tabla Buții cea mai bine conservată este cetatea de piatră așezată pe versantul Carpaților spre Muntenia, între virfurile Bocirna și Crucea Mandii. Această cetate, situată la o înălțime de 1362 m la nord de Virful lui Crai (1478 m)³⁴, a fost descrisă, după cunoștințele noastre, pentru prima dată de Orbán Balázs³⁵.

Cetatea de piatră de lângă muntele Bocirna a fost descrisă și de Gheorghe Zagoritz și semnalată în literatura geografică română³⁶. Folosindu-se de aceste indicații, Ecaterina Zaharescu localizează Cruceburgul la Tabla Buții³⁷. Fără să cunoască rezultatele cercetărilor amintiți mai sus, brașoveanul Walter Horwath studiază în vara anului 1928 ruinele de piatră de lângă muntele Bocirna³⁸. Localizarea cetății Cruceburg propusă de W. Horwath³⁹ a fost ac-

²⁸ N. Docan, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. 33 (1910—1911), Memoriile Secției Literare, București, 1911, p. 477.

²⁹ Munții Ciucaș, *Colecția : Munții noștri*, Edit. O.N.T., f.a., vezi harta.

³⁰ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása* (Descrierea Secuimii), VI, Pesta. 1873, p. 77—78.

³¹ Benkő József, *Milkovia*, I, p. 104, citat de A. L. Schlözer, *op. cit.*, p. 332.

³² Kővári László, *Erdély földé ritkaságai* (Rarități transilvănene), Cluj, 1847, p. 62.

³³ Orbán B., *op. cit.*, p. 76—78.

³⁴ W. Horwath, *Die Kreuzburg...*, în *Das Burzenland*, IV/1, p. 48.

³⁵ După Orbán B. această cetate are o lungime de 69 și o lățime de 29 pași; cf. Orbán B., *op. cit.*, p. 76—78.

³⁶ Gh. Zagoritz, *Trecătorile Teleajenului*, în *Anuarul de Geografie și Antropogeografie*, 1911, p. 79.

³⁷ Ecaterina Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în *Buletinul Societății Române de Geografie*, 1922, p. 148—149.

³⁸ „Nach diesen schriftlichen Überlieferung hoffte ich im Tartarenpass die Reste der Kreuzburg auffinden zu können, was mir auch, nach langem, mühevollen Suchen im Sommer 1928 gelungen ist”; cf. W. Horwath, *op. cit.*, p. 48.

³⁹ Alfred Prox, *Die Burgen des Burzenlandes*, în *Siebenbürgisches Archiv*, Dritte Folge, Bd. I, Köln-Graz, Böhlau-Verlag, 1962, p. 33—34.

reptată de noua istoriografie românească⁴⁰. Deoarece însă cetatea de pe Crucea Mandii este de tip polono-baltic, caracteristic secolului al XIV-lea⁴¹, este posibil ca cetatea Cruceburg să fi fost refăcută după 1225, în caz contrar trebuie identificată cu o altă cetate din zona Tabla Buții. *O localizare precisă și definitivă se poate face numai după efectuarea de cercetări arheologice la ruinele din această regiune. Ceea ce putem afirma însă de pe acum este că cetatea Cruceburg s-a construit în zona muntoasă a trecătorii Tabla Buții.*

Pentru a elucida geneza și rolul economic al cetății Cruceburg se impune să dezbatem două probleme: originea acestui toponim și localizarea pășunilor situate în preajma acestei cetăți.

1. Dacă analizăm etimologia toponimului Cruceburg, de la început ne atrage atenția identitatea dintre hramul bisericii din Prejmer (sfinta cruce) și numele „Cetății Crucii“. Această identitate lingvistică ne sugerează presupunerea existenței legăturii între populația din Prejmer și garnizoana din cetatea Cruceburg. În Țara Birsei sint mai multe cazuri (Codlea — Cetatea Neagră⁴², Hălchiu — Cetatea Hălchiu) când așezarea, precum și cetatea ce aparține de ea, au același nume, chiar dacă între cetate și așezare existau uneori distanțe de mai mulți kilometri.

2. În donațiile regale privind Cruceburgul, în repetate rânduri se menționează că cetății îi aparțin pășunile din jur (pratis circa illud... Castrum). Precizarea era necesară pentru că în această zonă alpină se desfășura o activitate economică. Beneficiarii acestor pășuni au putut fi numai păstorii români, din produsele cărora cavalerii teutoni și-au însușit o anumită parte. O dovadă arheologică atribuită populației autohtone românești de rit ortodox din aceste părți, care întreținea legături culturale cu centrele de la Dunărea de jos, este engolpionul de tip bizantin găsit în colțul sud-estic al Transilvaniei⁴³.

După izgonirea cavalerilor teutoni din Transilvania (1225) o parte din pășunile alpine din jurul Cruceburgului au trecut în folosința obștei țărănești

⁴⁰ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 11—12 și Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 73 și p. 529.

⁴¹ Géza Bakó, *Cavalerii teutoni în Țara Birsei*, în *Studii*, X, 1957, 1, p. 153.

⁴² În limba maghiară orașul Codlea pînă azi se numește Feketehalom (Niger Mons, adică Muntele Negru) toponim care de fapt se referă la Cetatea Neagră (Castrum Feketeholm, în 1264), situată la 3—4 km de Codlea.

⁴³ G. Bakó, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 115—117.

din Prejmer. Locuitorii acestui sat, pe lângă hotarul lor, situat la vest de Tărlung, au folosit pășunile alpine de la obârșia riului Buzău. Cu ocazia hotărniciei din 1449, se precizează că obștea din Prejmer a folosit pășunile Buzăului (Insula Busaw) din vremuri străbune⁴⁴. După tradiția prejmerenilor, hotarul buzoian al comunei Prejmer (7691 jugăre) s-a extins pînă la Poiana Fetiî situată sub Tabla Bușii⁴⁵. În regiunile Buzăului și orașenii din Brașov — printre ei și breasla măcelarilor — au avut pășuni și păduri⁴⁶ pentru care au purtat lungi procese cu satele vecine⁴⁷. Prin toponimele documentare: Insula seu Campi Bozza, Bozza Mezô sau Bosauer Au, trebuie să înțelegem nu șesul sau lunca din valea Buzăului, ci pășunile alpine situate la obârșia riului Buzău⁴⁸. Prin urmare trebuie respinsă ipoteza lui Orbán Balázs după care prin Insula Bosau se înțelegea „insula” aflată la „întorsura” Buzăului⁴⁹.

După înlăturarea cavalerilor teutoni, zona trecătorii Tabla Bușii reîntră în stăpînirea regelui. Pentru administrarea posesiunilor regale din Țara Birsei, inclusiv bazinul hidrografic al Buzăului superior, se organizează comitatul Brașov. Regalitatea preia și reconstruiește Cetatea Cruceburg sau ridică o nouă cetate în zona strategică de la Tabla Bușii. Noua stăpînire regală a lăsat urme și în toponomia regiunii; astfel punctul cel mai înalt al drumului străvechi se numește pînă azi Virful lui Crai⁵⁰.

În documentele emise în secolul al XV-lea cetatea de sub Virful lui Crai este denumită Királykö (Piatra Craiului, Lapis Regis). La 1 iulie 1435 Mi-

⁴⁴ „Seniores et tota communitas de praefata Prasmar ab antiquis temporibus Insula Busaw nuncupata a parte superiori infra pretendendo usque ad locum Schwmerlingxaw vocatum usi et freti fuissent”; cf. G. Gündisch, *Ub*, vol. V, nr. 2685.

⁴⁵ În anul 1872 prejmerenii posedau în regiunea Buzăului 3422 jugăre de pășuni și păduri. Acest teritoriu stăpînit de prejmereni s-a numit „Dreissighufenland”; cf. W. Horwath, *Die Kreuzburg...*, în *Das Burzenland*, IV/1, p. 50.

⁴⁶ „Prate Boza”; cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, Brașov, Heinrich Zeidner, 1886, p. 270 (mai jos *Quellen*).

⁴⁷ În 1512 sâtenii din Bicfalău au folosit pe nedrept o parte din „Campi Bozza Mezew” posedată de brașoveni; cf. *Szék. Okl.*, I, doc. nr. 556, p. 203.

⁴⁸ Toponimul Cristian-Sibiu în forma sa latină „Christiani Insula” înseamnă pășunea lui Christian. La ceangăii săceleni prin cuvîntul „mezô” nu se înțelege numai o cîmpie, ci și o poiană sau pășune alpină; cf. Arvay József, *A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben* (Terminologia formelor de relief în toponimia celor Șapte sate din Țara Birsei), în *Magyar Néprajz*, Cluj, 3, 1941, p. 42.

⁴⁹ Orbán B., *op. cit.*, p. 83.

⁵⁰ Acest munte în descrierile ungurești se numește Királykö, iar în cele germane Königsberg; cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 473 și harta anexată „Karte des Tömösch und Bosauer Pass in Siebenbürgen 1788”.

hai, comitele secuilor, emite un ordin din Bistrița în care îndeamnă brașovenii să pună la dispoziție praf de pușcă castelanilor din Bran și Piatra Craiului (Castellanis nostris de Terch et Kyralké)⁵¹. La 3 aprilie 1454 regele Ladislau ordonă castelanilor din Cetatea Bran și Piatra Craiului (Castellanis Castrorum nostrorum Terch et Kyralkw vocatorum) să ia vamă de la neguțătorii din Brașov după vechile obiceiuri⁵².

Cetatea Piatra Craiului, amintită în 1435 și 1454, nu poate fi identică cu cetatea Rucăr, după cum s-a susținut de Walter Horwath⁵³. În acești ani cetatea Rucăr era în stăpânirea domnilor munteni⁵⁴ și prin urmare castelanul acestei cetăți nu putea să fie subordonat comitelui secuilor. În 1456 neguțătorii brașoveni nu puteau fi vămuiți pe drumul Branului de două ori; însă era necesară existența unui punct de vamă pe drumul Teleajenului. Începînd cu secolul al XVI-lea cetatea de sub Virful lui Crai nu se pomeneste sub numele de Piatra Craiului, iar în această regiune apare mai tirziu Cetatea Buzăului. În schimb drumul podit dintre Bran și Rucăr, în izvoarele narative și în documentele brașovene va fi pomenit sub numele de podul Piatra Craiului (pontis auf des kyunygs Steyn, pontis olim lapidis regis)⁵⁵. Ținînd cont de situația altor cetăți regale din Țara Birsei⁵⁶, putem presupune că și cetatea „Crăiască“ din munții Buzăului a avut un domeniu compus din mai multe sate. După toate indiciile, satele săcelene precum și Budila, inițial făceau parte din domeniul Cetății Piatra Craiului. Locuitorii acestui domeniu în majoritate au fost români; populația ortodoxă din Săcele a fost izgonită din aceste sate numai prin anul 1456⁵⁷.

Cetatea din Munții Buzăului, fiind situată în calea năvălitorilor, a fost distrusă în repetate rînduri. După incursiunile cumanilor — împotriva cărora a fost construit Cruceburgul — au urmat repetate năvăliri ale tă-

⁵¹ Ub, IV, doc. nr. 2237, p. 579.

⁵² Ub, V, doc. nr. 2892.

⁵³ W. Horwath, *Die Erbauung der Burg bei Rucăr*, în *Das Burzenland*, IV/1, p. 58—62.

⁵⁴ Vamă domnească era la Rucăr și Dragoslavele; cf. Ioan Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București, 1905, p. 39, document din anul 1431 și p. 89, document din anii 1451—1456.

⁵⁵ W. Horwath, *Die Erbauung...*, în *Das Burzenland*, IV/1, p. 60.

⁵⁶ Satele Tohan, Zărnești și Bran inițial au făcut parte din domeniul cetății Bran, iar satele Satul Nou (Wyffalu) și Comloș (Komlos — azi dispărut) au făcut parte din domeniul cetății regale Hălchiu (Castrum regale Helthwen vocatum); cf. G. Gündisch, *Ub*, V, doc. nr. 2865 din 1453.

⁵⁷ „Villas Zentmihal (Cernatu n.n.), Nagfalu (Satulung n.n.), Thwekester (Turcheș n.n.) et Bachfalw (Baciu) quidam Valachi schismatici inhabitassent“; cf. G. Gündisch, *Ub*, V, doc. nr. 3005.

tarilor⁵⁸. De la sfârșitul secolului al XIII-lea domeniul regal situat în dreapta râului Târlung ajunge treptat în stăpînirea unor nobili particulari. În anul 1288 regele Ladislau al IV-lea a donat lui Nicolae, comitele Brașovului satul Budila (Budula)⁵⁹. În 1367 nobilul Iacob de Drag (Magister Iacob dictus de Brassou, nobilis de Drag) este stăpînul feudal al satelor Budila (Bodola) și Zizin (Zayzen), componente de odinioară ale domeniului regal din dreapta Târlungului și al satelor Tohan, Zărnești și Bran din domeniul Cetății Rucăr⁶⁰. În 1366 nobilul român maramureșan Stanislau (Comes Ztanislaus) posedă satele Baci, Cernatu și Turcheș⁶¹. În anul 1373 familia lui Nicolae pleban de Brașov, descendentul primilor comiți, posedă satele Zizin (Zezyna), Budila (Bodula) și Teliu (?) (Lylendorf)⁶². În secolul al XV-lea fostul ținut regal unitar se împarte în două: cele șapte sate săcelene vor fi înglobate în domeniul Bran, iar partea de nord (Budila, Teliu, Mărcuș) rămîne în posesie nobiliară. După anul 1498 domeniul Branului — inclusiv satele săcelene — intră în patrimoniul magistratului din Brașov, iar partea de nord a fostei posesii regale va forma o enclavă a comitatului Alba superioară. Cel mai puternic feudal din acest ținut devine familia Beldi din Budila care își formează rezerve senioriale întinse și răpește teritorii din pășunile și pădurile folosite de obștea țăranilor din Prejmer. În secolele XV—XVII s-au purtat numeroase procese între prejmereni și brașoveni, pe de o parte, și nobilii din Budila și Teliu, pe de altă parte, mai ales pentru stăpînirea pădurilor și pășunilor situate la obîrșia Buzăului. Teritoriul de azi al comunei Vama Buzăului e. a proprietatea Beldieștilor; plaiul de deasupra comunei pînă azi se numește plaiul lui Beldi.

Importanța strategică a trecătorii Tabla Buții, numită de cronicarii medievale Pasul Tătarilor, s-a menținut și după anul 1225, iar o dată cu întemeierea statului feudal independent Țara Românească, a primit și un sporit rol comercial. În secolele XIV—XVI intensul comerț dintre sud-estul Transilvaniei și Țara Românească se desfășura pe trei drumuri principale:

⁵⁸ Incursiunile tătarilor — continuate pînă la sfârșitul secolului al XVII-lea — au lăsat numeroase urme în toponimia regiunii montane din jurul Tablei Buții. Astfel menționăm oronimele Tătarul Mare (1480 m) și Muntele Tătarul Mic (1404 m), hidronimul Pîrîul Tătarilor, unul din izvoarele Buzăului, precum și Drumul Tătarului; cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 477.

⁵⁹ Györfy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (Geografia istorică a Ungariei arpadiene), I, Budapesta, 1963, p. 827.

⁶⁰ *Ub*, II, doc. nr. 884, p. 279.

⁶¹ Dintre cele patru toponime ale satelor săcelene, două au un caracter pronunțat românesc: Baci (Zlanfalua = Zlan = slon) și Cernatu (Charnadfalua); cf. *Ub*, II, doc. nr. 850, p. 242, 243.

⁶² *Ub*, II, doc. nr. 1010, p. 407.

1. drumul Dimboviței sau al Rucărului,
2. drumul Prahovei și al Timișului,
3. drumul Teleajenului și al Buzăului.

Numeroasele privilegii comerciale acordate de domnii români brașovenii menționează cele trei drumuri amintite mai sus⁶³. Pentru că butoaiile de vin aduse din Țara Românească au fost vămuite la cumpăna apelor, vechiul Pas al Tătarilor a primit numele Tabla Buții, toponim folosit pînă azi. La sud de Tabla Buții drumul Teleajenului se ramifica în mai multe direcții. Drumul ce urca pe valea Buzăului⁶⁴ pe ulucul Bisca Chiojdului s-a unit cu drumul cel mare al Teleajenului⁶⁵. Acest din urmă drum trecînd prin Vălenii de Munte în zona Bucov, Valea Călugărească și Ploiești s-a unit cu marea zonă podgoreană care lega Țara Românească de Moldova.

Drumul Teleajenului a fost folosit și de Mihai Viteazul. La 1 octombrie 1599 domnul Țării Românești pornind din Ploiești urcă pe valea Teleajenului, trece prin Pasul Buzăului⁶⁶ și poposește pe pășunile unui prieten, Ioan Beldi din Budila, fiul natural al lui Alexandru Vodă⁶⁷. Locul de depozit (locus depositionis) al drumului comercial al Teleajenului a fost tirgul Prejmer.

În afara drumurilor „oficiale” ce legau Țara Românească de sud-estul Transilvaniei, se foloseau numeroase poteci și plaiuri ascunse, unde se desfășura un comerț ilegal. Pe aceste plaiuri erau duse mai ales turme de vite și astfel se ocoleau căile unde se percepea o taxă vamală. Într-un act din 1533 se menționează că secuii ocolesc drumurile publice sau regale de la Bran⁶⁸, Prahova și Teleajen (via publica ac regia Terch, videlicet Paraho et Thelesen) și în regiunea Buzăului folosesc drumuri ilegale (semitas et via occultas, Boza videlicet et Wthas)⁶⁹. Odată cu dezvoltarea păstoritului practicat de mocanii să-

⁶³ I. Bogdan, *op. cit.*, documentul din 1476, p. 98, documentul din 1508, p. 227, documentul din 1481, p. 286 și documentul din 1480—1482, p. 287.

⁶⁴ În 1476 pe lângă drumul „Teleajin”-ului se menționează și drumul Buzăului; cf. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 98.

⁶⁵ Ecaterina Zaharescu, *op. cit.*, p. 148.

⁶⁶ „...Azok által Mihály vajda... a Bozza utján kijöve...” (Prin acestea Vodă Mihai... a ieșit prin drumul Buzăului...); cf. *Hídvégi Mikó Ferencz históriája* (1594—1613), în *Monumenta Hungariae Historica*, Scriptores VII, Pesta, 1863, p. 143.

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Carpații în luptele dintre români și unguri*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. 38 (1915—1916), București, 1916, p. 90.

⁶⁸ Drumul Branului și în 1611 se numea „drum regal”: „Sorbán vajda táborával a Dombovicze mellé szállott volna és ki akarna jönni reánk, a Király-után Rakat felől...” (Voievodul Radu Șerban a ridicat tabăra lângă Dîmbovița și a vrut să ne atace pe drumul regal dinspre Rucăr...); cf. *Hídvégi Mikó F.*, *op. cit.*, p. 198—199.

⁶⁹ *Szék. Okl.*, V, doc. nr. 929, p. 51—52.

celeni crește tot mai mult importanța trecătorilor „ilegale“ de la Bratocea⁷⁰ și Predeluț. O cauză principală a victoriei lui Radu Șerban asupra principelui Gabriel Báthory, a fost intrarea trupelor muntene în Țara Birsei prin plaiurile din sudul Săcelelor. Cronicarul transilvănean Mikó Ferenc din Hăghig a relatat că în anul 1611 „voievodul a trecut plaiul prin poteci pe care pînă acum n-au umblat trupe regulate... și aranjînd frumos trupele a ieșit din gura munților la Săcele“⁷¹.

După date documentare din secolul al XVII-lea, vameșul buzoian avea reședința la Cetatea Buzăului, identică cu una din cetățile de pe Tabla Bușii. Cetatea Buzăului este menționată de repetate ori în cronica nobilului Nemes János din Hăghig (1651—1686). În anul 1655 o parte din oștirea transilvăneană, care a participat la înăbușirea răscoalei seimenilor a ieșit prin drumul Teleajenului, iar la înapoiere a ridicat tabăra „pe munte, lingă cetate“⁷². Între 30 septembrie — 7 octombrie 1668 la Cetatea Buzăului au avut loc tratative între mai mulți nobili transilvăneni și boieri din Țara Românească⁷³. În 1668 vameșul datează un act din Cetatea Buzăului (arce Boza) în care se plinge că o mare parte a participanților la negoțul desfășurat între Țara Românească și Transilvania ocolesc acest drum⁷⁴. Vama cea mare a drumului Buzău — Teleajen din Țara Românească era la Văleni.

Cu ocazia incursiunii lui Thököly în sud-estul Transilvaniei avem mai multe mențiuni despre Cetatea Buzăului. Cărturarul brașovean Marcus Fronius știa că această cetate este foarte veche și a fost distrusă de tătari în una din incursiunile lor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁷⁵. În anul 1689 la ordinul

⁷⁰ În 1611 se amintește de trecătoarea „Rostopcea“ (probabil Bratocea); cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 102.

⁷¹ „...a vajda a Havasokon, csak ösvényen (hol nem hogy valaha derekas had járt volna, csak csatát sem reméllettek volna járn) nem csak a Havas alá jött immár ki... és seregét szépen elrendelve a torkolatból kijött Hétfalunál...“; cf. Hidvégi Mikó F., *op. cit.*, p. 199—200.

⁷² „...a havasra a vár mellé hálni...“; cf. Tóth Ernő, *Hidvégi id. Nemes János naplója 1651—1686* (Jurnalul lui Nemes János senior din Hăghig 1651—1686), în *Történelmi Tár*, II, Budapesta, 1902, p. 245.

⁷³ „...mentünk fel a Bodza várához...“, (am urcat la cetatea Buzăului...); cf. Tóth Ernő, *op. cit.*, p. 403.

⁷⁴ „Datum in arce Boza“; cf. *Szék. Okl.*, VI, doc. nr. 1258, p. 321.

⁷⁵ „Iam castellum antiquum in Busen olim a Tattaris destructum...“; cf. Magistri Marci Fronii fatalis urbis exustio anno 1689, în *Quellen*, VI, p. 444.

generalului austriac Heissler cetatea se reconstruiește⁷⁶, în jurul ei săpîndu-se mai multe șanțuri de apărare⁷⁷.

În timpul luptelor dintre imperiali și trupele lui Thököly, Cetatea Buzăului a fost distrusă de acestea din urmă. După italianul Morando Visconti, mica cetate din Pasul Buzăului a fost demolată de Thököly⁷⁸. Lukas Joseph Marienburg, rectorul gimnaziului din Brașov, comentînd o cronică despre incursiunile lui Emerik Thököly, este de părere că Cetatea Buzăului este identică cu Cetatea Piatra Craiului amintită în vechile documente brașovene⁷⁹. După această dată documentele nu mai menționează Cetatea Buzăului. În timpul războiului turco-austriac din anul 1788, din nou s-au purtat lupte la Tabla Buții.

Pentru paza hotarului însă n-a fost îndeajuns construirea și întreținerea cetăților din Munții Buzăului. După o veche terminologie românească, păzitorii de graniță pe ambele versante ale Carpaților se numeau plăieși. Pînă la ocuparea Transilvaniei de trupele imperiale habsburgice și organizarea regimentelor grănicerești, paza hotarului din zona de curbură a Carpaților a fost încredințată locuitorilor din satele situate sub munte⁸⁰. În partea de nord a județului Saac (Săcuieni) din Țara Românească era situat plaiul Teleajenului cu 26 de sate și plaiul Buzăului cu 94 de sate⁸¹.

Păzitorii plăieși ai drumului de la Tabla Buții, probabil continuînd o tradiție veche, și în secolul al XVII-lea erau locuitorii satelor Hărman și Prejmer din Țara Birsei. Cu ocazia năvălirii tătarilor din anul 1658 hărmanenii și prejmerenii au fost trimiși pentru paza hotarului în Pasul Buzăului⁸².

⁷⁶ „...fabri murarii in Busen sunt nescio domine, an arci aedificandae...“; cf. *Quellen*, VI, p. 465.

⁷⁷ „Diese Schanze ist ein uraltes, auf einem Berg liegendes Schloss, welches vor vielen Jahren von denen Tartarn ruiniert, aber in diesem Jahr auf Befehl Herrn General Heuszlers wieder insruiret und also fortificieret war“; cf. *Tököly's Einfall in Burzenland*, in *Quellen*, VI, p. 601.

⁷⁸ „Il Passo di Bosau il piccolo Casteletto che fu demolato dal Tekely“; cf. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 29, p. 387.

⁷⁹ „Ob dieses nicht etwa das alte Schloss Királykő ist, dessen in alten Urkunden des Kronstädter Distriktes gedacht wird? Fast bin ich geneigt dies zu glauben“; cf. L. J. Marienburg, *Auszug aus einem Tagebuch über die Tökölischen Unruhen im Jahre 1690 Jul bis 1691 May*, in *Siebenbürgische Provinzialblätter*, I, Sibiu, Martin Hochmeister, 1805, p. 227.

⁸⁰ Cronicarul Iosif Szeli ne relatează că sătenii din Săcele din vremuri străbune erau plăieși („az ő elejek régentén plajások lettek volna“); cf. *A Bárczai magyarságnak rövid történeti rajza* (Scurtă istorie a ungarilor din Țara Birsei), in *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. 1862, p. 200—201.

⁸¹ E. Zaharescu, *op. cit.*, p. 158—160.

⁸² „Die 13 Julii werden die Honigberger und Tartler auch in die Busen geschicket und 1. Stück“; cf. *Diarium des Herrn Laurentii Kusch, centumviri Coronensis*, cf. *Quellen*, VI, p. 133.

Începînd cu secolul al XIX-lea Pasul Tabla Buții își pierde însemnătatea strategică și comercială. În 1784 se deschide Pasul Șanțul Vechi⁸³, mai precis, trecătorile Bratocea și Predeluț, care pînă atunci s-au folosit ca plaiuri „ilegale“, pentru a ocoli drumul mare al vămii. În cursul secolului al XVIII-lea vama de la Tabla Buții a fost coborîtă în valea Buzăului, la Vama Buzăului de azi. În descrierea topografică a trecătorilor transilvănene întocmită de Wolfgang Milanes, figurează atît Pasul Buzăului (care duce prin muntele Tătarului), cît și Pasul Șanțul Vechi⁸⁴. În anul 1839 s-a deschis drumul de la Crasna⁸⁵ (Cheile Buzăului) și astfel drumul Vama Buzăului — Tabla Buții — Valea Teleajenului și-a pierdut importanța. Astăzi trecătoarea Tabla Buții, situată între masivul Ciucaș și Siriu, este străbătută numai de un drum secundar. Șoselele actuale (drumul Săcele — Văleni, Valea Tărlungului — Babarunca, Pasul Bratocea — Cheia — Valea Teleajenului și drumul prin valea Buzăului) ocolesc străvechiul pas de munte care a jucat un rol atît de important în istoria poporului român.

DIE ORTSBESTIMMUNG DER KREUZBURG UND EINIGE DAMIT ZUSAMMENHÄNGENDE FRAGEN

(Zusammenfassung)

Die rumänische Bevölkerung beiderseits des Karpatenbogens hat vor Gründung der rumänischen unabhängigen Feudalstaaten ein Hirten- und Bauernleben geführt; als Weideland dienten die Hochebenen der Buzău-Gebirge. Im Karpatenabschnitt zwischen Piatra Craiului (Königstein) und Vrancea-Gebirge gab es in alter Zeit zwei Pässe: den Bran-Pass und den Teleajen-Pass. Die Bezeichnung des letzteren verweist darauf, dass durch das gleichnamige Flusstal ein Fahrweg führte. Das Gebiet östlich des Tărlung-Tales (Tatrang-Tales) einschliesslich Tabla Buții hat nicht zu dem 1211 an die Deutschritter verliehenen Gebiet gehört. In den folgenden Jahren gelingt es den Rittern, im Gebiet der Wasserscheide zwischen Buzău und Teleajen die Kreuzburg zu errichten und

⁸³ W. Horwath, *Die Kreuzburg...*, in *Das Burzenland*, IV/1, p. 53.

⁸⁴ Wolfgang Milanes, *Topographische Beschreibung Siebenbürgens in Militärischer Hinsicht*, Sibiu, 1822; Publicat de Pilch Jenő, *Erdély katonai helyrajzi leírása 1822-ből* (Topografia militară a Transilvaniei din 1822), in *Hadtörténeti Közlemények*, Budapest, 36, 1935, p. 108—109.

⁸⁵ W. Horwath, *Die Kreuzburg...*, in *Das Burzenland*, IV/1, p. 54.

1222 eine königliche Schenkungsurkunde über den Besitz der Burg zu erhalten. Die Bestimmung des Standortes der Burg in dieser Gegend konnte auf Grund mündlicher Überlieferungen der Burzenländer Bauern und topographischer Untersuchungen am Oberlauf des Buzău vorgenommen werden. In der rumänischen Geographieliteratur ist die Ortsbestimmung der Kreuzburg einwandfrei durchgeführt, und zwar noch vor den Untersuchungen, die diesbezüglich Walter Horwath vornahm.

Der Ortsname „Kreuzburg“ hängt mit dem Heiligen Kreuz, dem die Tartlauer Kirche geweiht war, zusammen und weist auf enge Beziehungen zwischen dieser Burzenländer Ortschaft und der Burg hin. Weiden um die Kreuzburg (*prates circa illud castrum*) wurden von den rumänischen Hirten benützt: die Ritter eigneten sich dafür einen Teil ihrer Produkte an.

Nach Vertreibung der Deutschritter (1225) wird die Kreuzburg samt ihrer Domäne, die zur Mehrzahl aus rumänischen Dörfern (einschliesslich Săcele) bestand, wieder königlicher Besitz. Die Burg von Tabla Buții (sei es nun die hier besprochene Kreuzburg oder eine neue Burg) wird in späteren Dokumenten „Burg des Königstein“ — *Piatra Craiului* — genannt; noch später führt sie den Namen „Burg von Buzău“. Ende des 13. Jahrhunderts geht sie in Privatbesitz über, und die „Sieben Dörfer“ werden in die Domäne der Törzburg einbezogen.

Nach Gründung des unabhängigen Feudalstaates Muntenien wird die Verkehrsstrasse Teleajen-Tabla Buții zu einer wichtigen Handelsstrasse in den Beziehungen mit Siebenbürgen. In der Burg von Buzău, wo auch der Zolleinnehmer seinen Sitz hat, werden die aus Muntenien gebrachten Weinfässer gelagert; dies erklärt auch die Bezeichnung Tabla Buții. Neben der wirtschaftlichen Rolle behält der Teleajen-Weg seine militärische Bedeutung bei: 1599 ist Mihai Viteazul auf dieser Strasse nach Siebenbürgen gekommen. Neben der grossen Handelsstrasse am Teleajen entlang wurden auch „gesetzwidrige“ Pfade benützt (*Bratocea*, *Predeluț* u.a.). Als im 18.—19. Jahrhundert der Altschanzpass (*Bratocea* und *Predeluț*) und der Buzău-Pass als Verkehrsstrassen gebraucht werden, verliert der Weg von Tabla Buții seine Bedeutung.

